

Lehotzky András Magyar Könyvtára és kapcsolatai a korai magyar könyvészetekkel

Az emberi kultúra írásos emlékeinek különféle válogatási szempontú számbavételére a XVII. századtól kezdődően alkalmazza a könyves világ a bibliográfia terminus technicust, sokáig azonban a fogalom értelmezése kétféle módon is történhetett. A XVIII–XIX. század fordulójáig összeállított és bibliográfiának nevezett kollektciók, kiadványok éppúgy lehetnek az irodalomtörténethez közelebb álló felfogás, a *historia litteraria* képviselői, amely „a kora újkori tudásrendezés és -közvetítés XVIII. században kiteljesedő modellje, mely ugyanúgy magában foglalja az enciklopédikus-kompilációs formákat, a szövegek filológiai vizsgálatát és a tág értelemben vett bibliográfiai dokumentációt, mint az áthagyományozott tudományos ismeretanyag folyamatos történeti-kritikai áttekintését, rendszerezését, szelektálását és értékelését”¹, mint a (viszonylag) pontosabb könyvészeti adatközlésre törekvő és a hangsúlyosabban inkább csak a kiadványok létezéséről tudósító jegyzékek. Az utóbbi szabatos – és tartalmában alapvetően mindmáig helytálló – definíciója Friedrich Adolf Ebert nevéhez fűződik. Megfogalmazásában „a bibliográfia a szó legtágabb értelmében minden korszak és minden nemzet írásos relikviáival, illetve azok létrejöttének szempontjaival foglalkozó ismeretek összessége”²; a „tisztá bibliográfia” azonban az irodalom „codex diplomaticus-a, az irodalmi kultúra és tevékenység legbiztosabb fokmérője”³, amely „az irodalmat önmagában szemléli, és feladata, hogy megmutassa: egyáltalán mi létezik”.

A korai magyar (nemzeti) könyvészetek között úgyszintén megtalálhatók a *historia litteraria* hagyományait követő kiadványok és kéziratban maradt munkák, de a XIX. századra kezdett kialakulni, illetve megerősödni hazánkban is a modern értelemben vett bibliográfia. Nem véletlen, hogy „éppen a XIX. század fordulóján jelentkezik először a bibliográfiai teljesség és a tudományos kutatás szervezetségének igénye. Az első nyomok természetesen korábbiak. Hiszen a tudományokban való elszigeteltséget érző Bod Pétertől kezdve alig akadt tollforgató ember, aki legalább helyestésével levélben vagy nyomtatott írásban ne szólt volna hozzá például egy magyar tudós társaságnak alapításához.”⁴ A magyar felvilágosodás törekvéseinek egyik, talán legfontosabb területe a nyelvújítás volt – a nyelv kiművelése, fejlesztése az előfeltétele a hazai, anyanyelvű irodalom és tudományosság kiteljesedésének. Bessenyei György *Magyarság* című cikke (1778) tartalmazza a nyelvújítás téziszmondátát: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem”; 1790-ben már megfogalmazódott a „magyar társaság iránt való jámbor szándék”⁵ is. 1791-ben pedig Aranka György rőpiratban sürgeti az Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság megszervezését.

Több szempontból is illeszkedik Sándor István munkássága a felvilágosodás eszméihez: szépíróként és fordítóként is a magyar nyelv és kultúra fejlesztésén

munkálkodott, ugyanez vezérelte a *Sokféle* (1791–1808) című enciklopédikus sorozat megjelenéskor, ezen felül végrendeletében jelentős összeget hagyott a későbbi Magyar Tudományos Akadémia számára⁶. A mi szempontunkból azonban *Magyar könyvesháza* a legfontosabb. Ezt a művet tekinti a szakirodalom elsőnek és mérföldkőnek a rendszeres magyar nemzeti bibliográfia megteremtésének folyamatában – Lukinich Imre szakvéleményét idézve – „Sándor Istváné az érdem, hogy az immár fejlett könyvkultúra igényeinek figyelembe vételével a korábbi adatgyűjtő irodalom gazdag anyagát helyes bibliográfiai érzékkel feldolgozta és rendszerbe foglalta ... Irodalmunk fejlődéséről adatszerű összefoglaló képet tulajdonképpen Sándor István Magyar könyvesháza adott először”⁷. Ugyanis Czvittinger Dávid 1711-ben megjelent *Specimen Hungariae literatae*-ja, Bod Péter 1766-os *Magyar Athenas* című összeállítása, vagy Horányi Elek 1775 és 1777 között napvilágot látott *Memoria Hungarorum* indítékában elsősorban a nemzeti irodalom és kultúra leképezésére, reprezentálására, illetve létének bizonyítására törekedett, és ennek megfelelően a szerzői betűrendes szerkezetet alkalmazták; az életrajzok (helyenként a művek értékelése, a cenzúrára, fogadtatásra vonatkozó további információk) közlésével e művek közelebb álltak az irodalomtörténeti lexikonhoz, kézikönyvhöz. (Rajtuk kívül ifjabb Szinnyei József Spangár Andrást, Schmeizel Mártont, Soterius Györgyöt, Seivert Jánost és Klein Sámuelt sorolta a historia litteraria XVIII. századi szerzői közül a bibliográfiaírók közé, másokat, például Bél Mátyást, Árvai Mihályt, Rotarides Mihályt, Haner Györgyöt, Benkő Józsefet, Wallaszky Pált a rendszerezők csoportjába. A két csoportot az különbözteti meg egymástól, hogy munkáikban nem a betűrendet, hanem az időrendet követték.) Sándor István fentebb említett elődeivel ellentétben a megjelenés éve szerinti kronologikus rendet választotta, azon belül pedig a nyomdák betűrendjében sorolja fel a kiadványok adatait. A *Könyvesház* érdemeit a kortársak és az utókor szakemberei is elismerték, érdekes adalékkal szolgál Kertbeny Károly visszatekintő értékelése: „Sándor munkácskája pótolta azt, ami a máskülönben oly becses Széchényi-féle könyvjegyzékben, fájdalom, hiányzik: ti. az időrendi átnézetet. és pedig kizárólag a magyar nyomtatványokét. És ezen rendszer követése által a munka irodalomtörténeti jelentőséget nyert ... megfogható tehát, hogy Sándor munkácskája, melynek eredeti ára csak 1 forint volt, későbbben tízszeres áron is alig volt kapható”⁸.

Sándor István mellett és többek között őrá építve azonban egy másik férfiú is a magyar nemzeti bibliográfia megteremtésén fáradozott. Lehotzky András⁹ (1741. szeptember 15., Pozsony–1813. április 23., Pozsony) kerületi táblabíró volt, aki tanulmányai után Pesten, majd Nagyszombatban kezdte ügyvédi praxisát; 1782-ben a pesti királyi táblánál a szegények ügyvédje volt, II. József 1790-ben Nagyszombatba helyezte. Több jogi, közigazgatási és genealógiai munkája, illetve jogi könyvszerkesztése ismert nyomtatásban, illetve kéziratban. Nevét a jogtudomány történetével foglalkozók is jegyzik, de a magyar nemzeti bibliográfia történetében úgyszintén meg kell emlékezni róla. Két kéziratban maradt bibliográfiája Széchényi Ferenc gyűjteményébe került, és ma is az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. Talán, ha siker koronázta volna könyvjegyzékeinek kiadására irányuló törekvéseit, akkor nem kárhoztatott volna arra, hogy Sándor István említett könyvszerkesztése és például a két híres történész, Kovachich Márton György (1743–1821), illetve fia, Kovachich József Miklós (1798–1878) koncepciója (*Planum egy tökéletes ma-*

gyar bibliográfia és szókönyv iránt. Pest, Trattner, 1814.) mellett feledésbe merüljön.

Lehotzky András elsőként a nem magyar nyelvű anyagot felsoroló jegyzéket készítette el még 1800-ban, amelynek címe *Index scriptorum nominalis et realis publico-politico-historico-geographicorum, physicorum item et historiae naturalis de Hungaria et Partibus eidem annexis domi forisque variis in linguis editorum et manuscriptorum ex classicorum autorum voluminibus et celebrioribus bibliothecis, ac variorum catalogis, ordine tam alphabetico, quam cronologico, juxta etiam materias digesto additis aliorum recensionibus [et supplementis] conceptus per Andreas Lehotzky*¹⁰. A könyvészet előszavából tudható, hogy az összeállítás húsz éves anyaggyűjtő munka eredménye, forrásaiként a Teleki Téka és Széchényi Ferenc gyűjteményének katalógusait, valamint Czvittinger, Seivert, Haner, Horányi, Spangár és Wallaszky műveit nevezi meg.

A könyvészet párja a magyar nyelvű kiadványok adatait tartalmazza. A *Magyar Könyvtár*, vagyis *A magyar haza bibliothekája, amelyben minden nevezetesebb rész szerint eredeti magyar nyelvben írott, rész szerint pedig idegen írókbul fordított régi és új könyvek feltaláltnak. Egy ezekre mutató táblával együtt írta Lehotzky András* elnevezést viselő manuscriptum úgyszintén Pozsonyban íródott, 1804-ben.

Kozoca Sándor szerint mindkét könyvjegyzék sajtókész állapotban egykorú, de nem Lehotzky autográf kéziratában, ám az ő javításaival olvasható.

Magyar Könyvtára előszavában Lehotzky örömmel üdvözölte a már említett Erdélyi Nyelvművelő Társaságot: „Mídőn továbbá ezelőtt néhány esztendőkkel igaz öröm érzésekkel megértettem, hogy Erdély országban hazai nyelvünknek pallérozására s tökéletesítésére egy Nemes Magyar Társaság állott fel; akkor mindjárt azzal ketsegettem magamat, hogy az a Magyar Könyvek lajstromának, annak rend szerint leendő elképzelését és közrebotsátását magára vállalja, mert nyilván való dolog, hogy minden Nyelv Társaság legfőbb és legelső szolgálatságának annak kellene szükséges képpen lenni, hogy nemzetével, annak hazai nyelvén készült mindenféle munkákat esmértegne meg, és hogy törekedne a jó és hasznos könyveknek illendő megditsérésére s ajánlása által az hasznosabb olvasást megkedveltetni”¹¹. Ezt a célt szem előtt tartava buzdította kortársait a hazai könyvészet összeállítására, hogy „nemzetünk számára egy tökéletes és hasznavehető könyves házot botsátának már valaha köz világra”, végül azonban neki magának kellett e munkát felvállalnia és elvégeznie.

Természetesen a *Magyar Könyvtár* sem előzmények nélkül való munka, a bevezető is felsorolja az addig megjelent legfontosabb katalógusokat és bibliográfiákat, vagyis anyaggyűjtésének forrásait; a különböző tételeknél szintén szerepel, hogy az összeállító milyen jegyzékből dolgozott. Elsőként Széchényi kollekciónak akkoriban napvilágot látott katalógusát említi, de a kiadvány érdemeinek elismerése mellett hozzát teszi, hogy a kiadvány sajnos, csak viszonylag nehezen hozzáférhető. Bod Péter *Magyar Athenasáról* megjegyezte, hogy nagyon ritka és „tiltott és többnyire régi theologikus szókat foglalván magában”, a Spangár András által a Pethő Gergely-féle *Magyar krónika* bővített kiadásában 1738-ban közzétett rövid könyvészetének pedig hibájául azt rója fel, hogy nem elég részletes. Mindemellert mindkét munka régebben készült, és így „az utolsó 30 esztendőbéliekrül, mint leg nevezetesebbürül nem is tehetett emlékezetet”¹². Sándor István *Magyar könyvesházánál*

viszont azt hiányolja, hogy nem rendelkezik szak szerinti mutatóval. Lehotzky a *Magyar Könyvtár* bevezetőjében is megemlíti, hogy, a bibliográfia tételei közül sok származik Molnár János (1728–1804) *Magyar könyv-ház* című opuszából. Molnár János – családneve tulajdonképpen Szabó volt, a Molnár név apja foglalkozása után maradt rajta – pap, tudós jezsuita tanár, szak- és szépíró, költő, a nyelvújítás aktív résztvevője; szintén az ő nevéhez fűződik az első magyar nyelvű fizikakönyv megírása. Igaz, csak rövid ideig, könyvtárosként is működött: 1773-ban Patachich Ádám püspök kérte ki rendjétől, ekkor Nagyváradon teológus és könyvtáros lett, majd a rend feloszlatása után világi papként szolgált. A *Magyar könyv-ház*¹³ 22 kötete nem bibliográfia, szokás a tudományos vagy irodalmi folyóiratokhoz sorolni, rendszertelen periodicitása miatt azonban műfaját tekintve mégsem periodikum¹⁴, Batári Gyula a hazai tudományos szaksajtó kialakulásáról szóló dolgozatában olvasható értékelése szerint „egyszemélyes könyvismertető vállalkozás”¹⁵. Az író–szerkesztő–közreadó rövid kivonatokban, életrajzi szócikkekben, írói pályaképekben saját olvasmányélményeiről számol be a kiadvány hasábjain – egy-egy számban mintegy 400 oldal terjedelemben. A *Magyar könyv-ház* célkitűzését Molnár a következőképp határozta meg: „Én a sokból keveset úgy igyekszem előmutatni, hogy a történetek, külső-belső tartománybeli népek, szokások, találmányok, mesterségek, a természetet sokféle tulajdonival ... megismertessenek”.

Ezen előzményeket felhasználva állította össze Lehotzky András sokéves munkában a *Magyar Könyvtárt* azzal a szándékkal, hogy a forrásaiban tapasztható hiányosságokon javítva hasznos segédlete legyen a hazai olvasóknak és könyvtárosoknak.

Lehotzky könyvészetének fő része szerzői név szerinti alfabetikus rendben közli a tételeket – a szerző foglalkozását, jelentőségét is feltüntetve –, az anonim munkákat pedig ugyanabban a betűrendben legtöbb esetben, de nem teljes következetességgel, címük kezdőszava alapján teszi visszakereshetővé. A tételek között utalók is találhatóak, megesik azonban, hogy a jelzett helyen további információ már nem található, mint például Abádi Benedek, illetve Nádasy Tamás esetében:

Abádi Benedek, az első volt, a ki Sylvester János Bibliáját ki nyomtatta, Nádasy Tamás költségeivel. Szigeten, Vas-Vármegyében 1541. Eszt. Item magyar grammatikát 1539. Lásd Nádasy.

Az „N” betűs személyek között Nadányi János, Nádaskai András és Nádudvari Péter követi egymást, Nádasy egyáltalán nem szerepel. A szerzőt, címet, általában az impresszum-adatokat, valamint rétnagyságot és a dedikáció címzettjét is tartalmazó leírások végén az összeállító a tétel forrását úgyszintén megnevezi, például:

Akoszta József /:Jesovita:/ 7 Könyvei Amerikának termékenységéről, és egyéb tulajdoniról. Molnár János, Magyar Könyvház. 1. rész. 24. lev.

Az egyazon szerzőtől származó művek egymás után szerepelnek, ugyanannak az írásnak más-más kiadásai egyetlen tételt alkotnak. Újszerű és pontos Lehotzky megoldása az egymásra reagáló, felelgető kiadványok közötti bibliográfiai kapcsolatok tükrözésénél és feldolgozásánál:

Pets Varadi Péter Felelelte Pázmán Péternek könyveire. mellyeket a Sz. Írásból és az Anya Szentegyházról írtt. Debretzenben 1629. 4 rétt. Erre felelt Sallai István Posonyban 1963. Lásd. Horányi.

A legkülönfélébb olvasói igényeknek, keresési szempontoknak megfelelően több mutató társul a könyvjegyzékhez – ezek lajstromát az összeállító az előzők-oldalon közli¹⁶ –, nevezetesen az anonim munkák betűrendes mutatója, a XV–XVI. századi auktorok kronologikus jegyzéke, szakmutató, „mellyből a magyar olvasó majd minden kívánt dolgokról írott nevezetesebb munkákat tudományához és czéljához képest válogathat és a maga hasznára fordíthat”¹⁷. A könyvészethez csatlakozik még egy mutató, nevezetesen a magyarra fordított külföldi szerzők indexe. A névtelen munkák jegyzékében már csak a címek találhatók, a további adatok közlését Lehotzky már mellőzi. „Az első magyar írásk és nyomtatványok” mutatója először a magyar szótárakat sorolja fel. Koller és Sajnovits összeállításait, valamint hivatkozik Sándor István *Sokféléjére*, ám a korai magyar irodalom felsorolása valójában a jelzett időpontnál korábban, a *Halotti beszéddel* indul. Sándor István *Magyar könyvesházával* ellentétben Lehotzky már valódi mutatót csatolt bibliográfiájához: a jegyzék betűrendes szerkezetének megfelelően a tartalom szerinti visszakeresésben szak szerinti index segíti a könyvészet használóját. A különböző szakoknál („tárgyszavaknál”) az adott témával foglalkozó szerzők neveit listázza; de a tárgymutató a földrajzi és testületi nevek szerinti keresésre is alkalmas – Széchényi Ferenc és Teleki Sámuel bibliotékáinak katalógusa lehetett példa számára a differenciált irodalomfeltárás e módszerében. A *Könyvesházhoz* hasonlóan csak a neveket veszi lajstromba a magyar fordításban közzétett „Némely nevezetesebb franczia, spanyol, anglus, olasz, görög, deák és németh íróknak nevei” elnevezésű részben – az eredet nyelve szerint tehát nem lehet *Magyar Könyvtárban* regisztrált irodalmi alkotásokat a jegyzékben fellelni, de név, illetve tartalom szerint ezek is megtalálhatók.

A manuscriptum végén még további kiegészítések, függelékek is olvashatók, ezek jórészt Széchényi Ferenc könyvtárának alapján készült mutatók, válogatás a hungarica anyagból, valamint külön jegyzékben informál jogtudományi irodalmunkról.

Ahogy már szó volt róla, a könyvészeti érdeklődésű és elkötelezettségű jogász könyvjegyzékeit publikálásra szánta, ehhez kora jelentős személyiségeinek segítségét is kérte. A Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzik Lehotzkynek 1811. április 13-án kelt levelét¹⁸, amelyben József nádor támogatásáért folyamodott könyvészete kiadásához. Sajnálatos, hogy két bibliográfiája nyomtatásban nem jelent meg, így Lehotzky a bibliográfia- és tudománytörténetnek csak kevésbé ismert személyisége maradt. Azonban mindenképpen ki kell emelni, hogy Lehotzky a magyar felvilágosodás egyik karakterisztikus figurája, akit kora szellemi áramlatai és személyes érdeklődése, meggyőződése, személyes ambíciói eredeti hivatásától a könyvészeti munka, a magyar irodalom megőrzése, bibliográfiai feldolgozása és megismertetése irányába mozdított el. A *Magyar Könyvtáron* a XVIII–XIX. század fordulóját jellemző könyvészeti, könyvtári módszerek ismerete és kreatív alkalmazása érződik; mind technikáiban, mind pedig célkitűzéseiben teljes egészében illeszkedik a XIX. század utolsó évtizedeiben intézményesülő magyar nemzeti bibliográfia történetébe, fejlődési vonulataiba. Ezért Lehotzky András

tevékenységét a magyar szellemi örökség és a könyvtáros professzió szerves részének kell tekintenünk.

JEGYZETEK

- 1 Tüskés Gábor: Előszó. In: *Historia litteraria a XVIII. században* (szerk. Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla, Tüskés Gábor). Bp., Universitas, 2006. 10. p.
- 2 Ebert, Friedrich Adolf: *Bibliographie*. In: *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste / hrsg. von Johann Samuel Ersch, Johann Gottfried Gruber*. Bd. 10. Leipzig, 1823. p. 47. Idézi: Blum, Robert: *Bibliographia : Eine wort- und begriffs-geschichtliche Untersuchung*. In: *Archiv für Geschichte des Buchwesens*. Bd. 10. Lieferung 4–5. Frankfurt am Main, Buchhändler-Vereinigung, 1969. col. 1186.
- 3 Ebert, Friedrich Adolf: *Allgemeines bibliographisches Lexikon*. Bd. 1. Leipzig, Brockhaus, 1821. IX. p.
- 4 Holl Béla: *A historia litteraria magyarországi története*. In: *Laus librorum / Holl Béla*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2000. 111. p.
- 5 Bessenyei György: *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*. Bécs, Hummel, 1790., mai szövegközlését ld. Bessenyei György válogatott művei. Bp., Szépirodalmi Kvk., 1987. 594–614. p.
- 6 Vö. részletesebben: Pogány György: *Sándor István és a Magyar könyvesház. = Könyvtári Figyelő*, 2003. 719–733. p.
- 7 Lukinich Imre: *A magyar bibliografiaírás első kísérletei. = Magyar Könyvszemle*. 1925. 18. p.
- 8 Kertbeny Károly: *Előszó*. In: *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok : 1454–1600 / Kertbeny Károly*. Bp., Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1880. CXXIV. p.
- 9 Vö. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 7. kötet. Bp., Hornyánszky, 1900. col. 969–971.
- 10 OSZK Kézirattára. Quart. Lat. 17. Több kéz egykorú másolata autográf bővítésekkel és javításokkal. Vö. Kozocsa Sándor: *A magyar nemzeti bibliográfia kezdetei : 1792–1818. = Magyar Könyvszemle*, 1962. 72. p.
- 11 Lehotzky András: *Magyar könyvtár*. Pozsonyban, 1804. OSZK Kézirattára. Quart. Hung. 2. fol. 2–3.
- 12 Lehotzky András: i. m. fol. 3. verso.
- 13 Molnár János: *Magyar könyv-ház*. 1–22. 1–4. rész: Pozsony, Landerer, 1783.; 5–22. rész: Pest, Trattner, 1793–1804. A kiadvány részletes analitikus feltárása is olvasható Petrik Géza könyvészetében: *Magyarország bibliographiája*. 1712–1860. 2/2. kötet. Bp., Dobrowsky, 1890. 774–776. p.
- 14 Kókay György: *A magyar sajtó története*. 1. kötet, 1705–1848. Bp., Akadémiai K., 1979. 210. p.
- 15 Batári Gyula: *A Magyar Könyvház*. In: *A tudományos szakajtó kialakulása Magyarországon / Batári Gyula*. Bp., OSZK, 1994. 18. p.
- 16 Lehotzky András: i. m. fol. 1. recto.
- 17 Lehotzky András: i. m. fol. 4. recto.
- 18 Lehotzky András levele József nádorhoz. Pozsony, 1811. április 13. In: *Collectio manuscriptorum ... Martini Georgii Kovachichianis*. OSZK Kézirattára, Fol. Lat. 137. fol. 7–8.

Pogányné Rózsa Gabriella